

УДК 159.922.63 : 316.454.52

КОВАЛЕНКО Олена Григорівна

*кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології
Полтавського національного педагогічного університету
імені В.Г. Короленка*

ОСОБЛИВОСТІ МІЖОСОБИСТІСНОГО СПІЛКУВАННЯ ЛІТНІХ ЛЮДЕЙ ТА ОСМИСЛЕНІСТЬ ЖИТТЯ

У статті розглядаються особливості міжособистісного спілкування осіб похилого віку, зокрема порівняння таких особливостей у літніх осіб із різними рівнями осмисленості життя. Міжособистісне спілкування осіб похилого віку визначається як процес формування емоційних взаємин особистості в цьому віці з окремими суб'єктами, котрі її оточують. Воно дозволяє літнім особам коректувати смисл життя та регулювати власні емоційні стани й переживання. Виявлено особливості міжособистісного спілкування та осмисленості життя в цьому віці. Підтверджено зв'язок між особливостями міжособистісного спілкування людини похилого віку та осмисленням нею свого життя.

Ключові слова: *особи похилого віку, міжособистісне спілкування, смисл життя, емпатія, почуття самотності, стилі спілкування.*

Постановка проблеми дослідження. Важливою соціальною спільнотою, яка збільшується в сучасній Україні, є літні люди. Їхнє дитинство припало на відновлення країни після Другої світової війни, молодість – на час застою, зрілість – на розпад СРСР і економічне зубожіння, пізня зрілість – на час неоголошеної війни з сусідньою державою. Їм довелося відчувати вплив кризових явищ у суспільстві, зміни в найближчому соціальному оточенні, зміну професійного статусу та актуалізацію захворювань і всіляких негараздів. Постає проблема вдосконалення їхньої життєдіяльності. Одним із шляхів її вирішення, з нашого погляду, є вдосконалення

міжособистісного спілкування, адже саме з ним, як засвідчують окремі вчені, пов'язана провідна діяльність осіб похилого віку. Його якість відбивається на рівні життя людини, на темпах її старіння, на емоційному та інтелектуальному стані та на самопочутті. Важливим чинником, що зумовлює міжособистісне спілкування літньої людини є її здатність до осмислення життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Міжособистісне спілкування було об'єктом уваги багатьох науковців (Г.М. Андреева, І.Д. Бех, О.О. Бодальова, Л.К. Велитченко, Л.Я. Гозман, А.Б. Коваленко, І.С. Кон, В.М. Куніцина, В.О. Лабунська, О.М. Леонтьєв, Б.Ф. Ломов, В.В. Москаленко, В.М. Мясіщев, Б.Д. Паригін, О.Я. Чебикін, Н.В. Чепелева, Т.Д. Щербан та інші), але виявлення особливостей такого спілкування в похилому віці не було достатньо відображено в їхніх працях. Проблемами осмисленості життя, пошуку його смислу займалися такі філософи та науковці, як К.О. Абульханова-Славська, А. Адлер, І.Д. Бех, О.В. Краснова, Д.О. Леонтьєв, О.М. Леонтьєв, С.Д. Максименко, В.А. Роменець, М.М. Рубінштейн, М.Л. Смульсон, В. Франкл, В.Е. Чудновський, К.Г. Юнг та інші. Однак, недостатньо уваги приділялося саме психологічним особливостям пошуку смислу життя у пізній дорослості. Зважаючи на вищезгадані особливості, **метою** нашого дослідження є виявлення особливостей міжособистісного спілкування осіб похилого віку, зокрема порівняння таких особливостей у літніх осіб з різними рівнями осмисленості життя.

Виклад основного матеріалу дослідження. У межах обґрунтованого нами особистісно-комунікативного підходу міжособистісне спілкування осіб похилого віку розглядаємо як процес формування емоційних взаємин особистості в похилому віці з окремими суб'єктами, котрі її оточують, що передбачає емоційне ставлення один до одного, взаємне соціальне пізнання, певний спосіб поведінки один з одним. Тобто воно є суб'єкт-суб'єктним складним процесом, що має

емоційну, пізнавальну й поведінкову складові. Міжособистісне спілкування в похилому віці є важливим проявом комунікативної підсистеми психіки особистості; воно дозволяє літнім особам коректувати смисл життя та регулювати власні емоційні стани й переживання (зумовлює функціонування когнітивної і регулятивної підсистем її психіки) [3].

Кожна людина осмислює своє життя, виходячи з власного світогляду. Він є системою сформованих поглядів на природу і суспільство, місце людини в ньому, ставлення до навколишнього світу і себе, а також ідеали, переконання і принципи пізнання (І.Д. Бех) [1].

Смисл життя людини науковцями найчастіше пов'язується з діяльністю, когнітивно-мотиваційними компонентами. Його розглядають як мету (ціль) життя, усвідомлений і узагальнений принцип життя, життєву задачу, потребу особистості, вчинок, спрямованість життя. Смисл життя вважають значимою цінністю людини, наголошують на аналізові життя в пошуку його смислу. Втрата смислу життя призводить до певних психічних проблем, хвороб. Конкретизують зміст даного феномену у смисложиттєвих орієнтаціях. Смисл життя розглядають як важливу детермінанту особистісного розвитку на будь-якому віковому етапі. Психологічним особливостям пошуку смислу життя у пізньому віці увагу приділяли В.Е. Чудновський, Б.М. Ємалетдінов, М.Л. Смульсон, О.В. Краснова.

Смисл життя людини як когнітивно-мотиваційний компонент її особистості і свідомості, світогляду, який виявляє заради чого необхідна діяльність людини, що визначається соціальними нормами цього світогляду розглядає Б.М. Ємалетдінов. Кожен віковий період має локальний смисл життя, а інтегральний смисл життя узагальнює всі смисложиттєві переживання, які відбулися. Пошук смислу життя є функцією самосвідомості, що полягає в інтеграції та координації мотиваційної сфери.

Б.М. Ємалетдінов вважає, що смисл життя людини в похилому віці і старості полягає в ретроспективній оцінці свого життя, його змісту; це може супроводжуватися, з одного боку, відчуттям невідповідності життя ідеалові, неможливості апробувати інші стилі життя, з іншого боку – відчуттям здійснення планів і цілей, прийняття минулого (відчай або цілісність з точки зору Е. Еріксона). З такої боротьби виникає «мудрість» як якість Еґо, що відображає спробу знайти цінність і смисл життя перед близькою смертю. Особи цього віку зорієнтовані на пізнання і культуру, продовження професійного життя, накопичення, турботу про онуків, відпочинок і радість від життя у теперішній час, релігію, лікування своїх хвороб (цитуює Б.М. Ємалетдінов Г.С. Сухобську) [2].

В.Е. Чудновський смисл життя пов'язує з цінностями і розглядає його як ідею, яка містить мету життя людини, і яка була «привласнена» нею та стала для неї найвищою цінністю. Він порівнює особливості ставлення до смислу життя осіб різного віку: у період дорослішання зростаючі життєві сили налаштовують на пошук перспективи і життєвого смислу, старість сприяє розвитку песимізму, зосереджує увагу на обмеженості, смертності буття людини [7]. Тобто в молодості людина зорієнтована на майбутнє, а в старості – на усвідомлення обмеженості свого життя.

Смисл життя у старості, як зазначає М.Л. Смульсон, є стрижнем, ціннісно-орієнтувальною основою ментальної моделі світу людини (її особистого досвіду, який пройшов інтелектуальну обробку, містить зміст та рівень розуміння людиною себе, інших та довкілля) [6]. Екзистенціальна проблема смислу в старості, на відмінну від попередніх періодів вирішується «тут і тепер». У цьому віці важливим є збереження власної картини світу (утримання структури сенсу життя, що розпадається), її перетин із картиною світу оточуючих осіб. Останнє є критерієм істини для старіючої людини. Виявити особливості такого перетину вона може,

вступаючи у безпосередню взаємодію з оточенням, міжособистісне спілкування. М.Л. Смульсон також виокремлює умови позитивного життєвого смислу у старості. По-перше, гармонія між цілями, цінностями людини та ролями, потребами соціальної структури. По-друге, відчуття наближення до досягнення своїх цілей із швидкістю, що людину задовольняє.

Проблемами, пов'язаними з пошуком людиною смислу життя в пізньому віці займається така нова дисципліна, про яку згадує О.В. Краснова, – наративна геронтологія. Вона вивчає як старіюча людина шукає чи надає значення своєму життю через його історію. Головна ідея наративної геронтології полягає в тому, що розвиток ідентичності вважають процесом, що триває все життя. Людина шукає смисл свого життя, аналізуючи та перевіряючи його, переписуючи своє минуле, вона доповнює нові значимі лінії історії до свого життя [5].

Отже науковці, розглядаючи питання смислу життя літньої людини, переважно наголошують на необхідності аналізу, оцінки свого життя загалом, збереження смислу життя у поточний момент [4].

Для виявленні особливостей міжособистісного спілкування осіб похилого віку з різними рівнями осмисленості життя було проведена діагностика. Вона здійснювалася в межах емпіричного дослідження особливостей міжособистісного спілкування осіб похилого віку та їхньої здатності до коректування смислу життя та регулювання емоційних станів і переживань. У ньому взяли участь 208 осіб віком від 55 до 78 років.

Для діагностики використано спеціально розроблене структуроване інтерв'ю та такі методики: діагностики рівня емпатійних здібностей (В.В. Бойко), виявлення суб'єктивного відчуття самотності (Д. Рассел, М. Фергюсон), діагностики схильності особистості до конфліктної поведінки (автор К. Томас, адаптація

Н.В. Гришиної), а також тест смисложиттєвих орієнтацій (СЖО) (Д.О. Леонтьєв).

Виявивши особливості міжособистісного спілкування осіб похилого віку, можемо стверджувати, що вони рідко почувуються самотніми (у більшості з них рівень за цим показником середній і низький – відповідно 33% і 61%), мають достатню кількість друзів і приятелів, але зараз менше, ніж раніше, і це свідчить про звуження кола їхнього спілкування. Середнє значення оцінки наявності в минулому друзів і приятелів становить 0,851 і є ознакою того, що досліджені літні особи раніше мали досить багато друзів і приятелів. Середнє ж значення оцінки нинішніх можливостей спілкуватися з друзями й приятелями становить 0,115 і свідчить про те, що літні особи мають приблизно середню можливість такого спілкування. Своє коло спілкування третина з них хотіла б змінити, і такі зміни стосуються його кількісних і якісних характеристик. Поряд із людьми похилого віку більше осіб, яким, на їхню думку, вони подобаються, ніж тих, хто подобається їм, хоча і перших, і других загалом достатньо (середнє значення за першим показником складає 0,406, а за другим – 0,290). Разом із тим літні люди недостатньо здатні до відображення емоцій і почуттів, індивідуальних особливостей інших: середнє значення за сумарним показником емпатії складає 17,078 і відображає її занижений рівень. Серед досліджених осіб дуже високий рівень емпатії мають 1% літніх осіб, середній – 15%, занижений – 52%, низький – 32%. Порівняно з іншими способами відображення інших (компонентами емпатії), в осіб похилого віку кращим є емоційне відображення, тобто в пізнанні інших вони більше керуються емоціями. Активізується здатність літніх осіб відображати емоції й почуття інших за умови зацікавленості оточуючими, їхніми переживаннями й проблемами та вміння створювати спокійну атмосферу в стосунках.

Особи цього віку найбільше цінують в інших людях доброту, чесність, порядність, ці ж якості багато хто з них

уважає найкращими також у себе. Якості, пов'язані з чесністю, щирістю та емоційними взаєминами (доброта, доброзичливість, чуйність, також байдужість, знервованість, агресивність як негативні якості) найчастіше згадуються у відповідях. Саме вони є значущими в міжособистісному спілкуванні й характеризують ставлення до інших.

Літні особи в міжособистісному спілкуванні менше схильні як до прямого суперництва, так і до спільного розв'язання проблем, що виявляється в пошукові альтернативи, котра влаштовує кожного. Частіше вони або пристосовуються до ситуації, а тому жертвують власними інтересами заради інших, або уникають її вирішення, обговорення непорозумінь, або йдуть на окремі поступки один одному (компроміс). Середнє значення за показником компромісу складає 7,083, пристосування – 6,989, уникнення – 6,951, співпраці – 6,117, суперництва – 2,883. Найвище значення серед п'яти стилів поведінки в конфліктній ситуації за показником суперництва мають 11% досліджених, співпраці – 13%, компромісу – 33%, уникнення – 28%, пристосування – 37%. У кількох досліджуваних 2-3 стилі мають однакову найвищу кількість балів.

Також встановлено, що літні люди мають середній рівень осмисленості життя: середнє значення за загальним показником осмисленості життя – 96,177. Серед чоловіків похилого віку більшість мають низький і нижчий від середнього рівень осмисленості життя (відповідно, 32,5% і 30%), вищий від середнього рівень за цим показником мають 17,5%, високий – 20%. Серед жінок цього віку суттєво не відрізняється кількість тих, хто має низький і нижчий від середнього рівень осмисленості життя і високий та вищий від середнього рівень (низький рівень – 21,2%, нижчий від середнього – 28,8%, вищий від середнього – 23,3%, високий – 26,7%). Виявлено, що літні особи налаштовані не певні цілі, хоч і не будують безвідповідальних планів; порівняно задоволені своїм минулим і теперішнім життям, усвідомлюють смисл різних його етапів. Вони мають віру у

власну здатність певним чином ним керувати, контролювати окремі події, але розуміють і його залежність від різноманітних сторонніх чинників.

Порівняння особливостей міжособистісного спілкування (емпатією, стилями спілкування, наявністю друзів та приятелів, наявністю тих осіб, які подобаються їм і яким подобаються вони, самотністю тощо) осіб похилого віку з різними рівнями осмисленості життя (табл. 1; н.с. – нижчий від середнього, в.с. – вищий від середнього) дозволяють робити висновки про те, що в літньому віці більш осмислене життя в тих осіб, котрі мають вищий рівень емпатії, зокрема ідентифікації в ній, але нижчий рівень інтуїтивного каналу емпатії; в тих, хто почувається менш самотньо, в тих, хто раніше мав і зараз має достатньо друзів та приятелів, у тих, хто зараз має достатньо осіб, які їм подобаються, і в тих, яким подобаються вони; у тих, хто в спілкуванні, у конфліктних ситуаціях більше схильний іти на компроміс, ніж сперечатися та уникати взаємодії. Осмисленість життя в похилому віці не пов'язана з рівнями прояву таких компонентів емпатії, як раціональний і емоційний канали, установки, здатність до проникнення в емпатії та зі схильністю людини до співробітництва й пристосування.

Таблиця 1

Особливості міжособистісного спілкування осіб похилого віку з різними рівнями осмисленості життя (ОЖ)

Хар-ка міжособистісного спілкування	Рівень ОЖ	Середні значення	t-критерій	Відмінність
Емпатія, раціональний	н.с.	2,536	0,316	- t _{кр} =1,98
	в.с.	2,483		
Емпатія, емоційний	н.с.	3,309	1,970	- t _{кр} =1,98
	в.с.	3,655		
Емпатія, інтуїтивний	н.с.	3,113	2,476	+ t _{кр} =1,98
	в.с.	2,678		
Емпатія, установки	н.с.	2,814	1,747	- t _{кр} =1,98
	в.с.	3,126		

Емпатія, проникнення	н.с.	2,680	1,907	- ткр=1,98
	в.с.	3,022		
Емпатія, ідентифікація	н.с.	2,268	2,237	+ ткр=1,98
	в.с.	2,644		
Емпатія, сумарний показник	н.с.	16,701	2,908	+ ткр=1,98
	в.с.	17,632		
Почуття самотності	н.с.	22,567	18,881	+ ткр=1,98
	в.с.	13,414		
Рівень самотності (інтерв'ю)	н.с.	0,242	6,070	+ ткр=1,98
	в.с.	1,351		
Наявність друзів у минулому (інтерв'ю)	н.с.	0,541	4,053	+ ткр=1,98
	в.с.	1,204		
Наявність друзів зараз (інтерв'ю)	н.с.	-0,500	7,006	+ ткр=1,98
	в.с.	0,704		
Наявність осіб, які подобаються (інтерв'ю)	н.с.	-0,150	4,688	+ ткр=1,98
	в.с.	0,655		
Наявність осіб, яким подобашся (інтерв'ю)	н.с.	-0,010	4,459	+ ткр=1,98
	в.с.	0,738		
Суперництво	н.с.	3,122	2,015	+ ткр=1,98
	в.с.	2,598		
Співробітництво	н.с.	6,163	0,073	- ткр=1,98
	в.с.	6,149		
Компроміс	н.с.	6,775	3,574	+ ткр=1,98
	в.с.	7,494		
Уникнення	н.с.	7,143	2,238	+ ткр=1,98
	в.с.	6,667		
Пристосування	н.с.	6,686	0,663	- ткр=1,98
	в.с.	6,943		

Також виявлено, що власний час протягом дня витрачає на спілкування й турботу про інших половина (50%) осіб похилого віку з вищим від середнього рівнем осмисленості життя, а серед осіб з нижчим від середнього рівнем осмисленості життя таких менше (37%). Серед літніх осіб з вищим від середнього рівнем осмисленості життя хотіли б спілкуватися 22%, серед тих, хто має нижчий від середнього рівень осмисленості життя, таких 15%. Серед перших також більше тих, хто змінив би власне коло спілкування (40%), а серед других таких 35%.

Отже, літні люди, які краще осмислюють власне життя, порівняно з тими, хто його осмислює гірше, більше спілкуються й прагнуть до спілкування. Це може свідчити про те, що їм не вистачає такого спілкування, хоча самотніми вони почувуються менше. Також в осіб із кращою здатністю до осмислення життя більше друзів і приятелів, більше тих, хто їм подобається, і тих, хто їм симпатизує. Цьому сприяє і їхня краща здатність до відображення емоцій і почуттів інших, зокрема через спроби поставити себе на місце співрозмовника, але вони гірше можуть передбачати його поведінку в умовах дефіциту інформації про нього. У спілкуванні літні люди, які добре розуміють смисл свого життя, рідше сперечаються й уникають взаємодії, частіше прагнуть домовлятися та йдуть на компроміс.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Результати проведеного дослідження дозволяють стверджувати, що міжособистісне спілкування осіб похилого віку є процесом формування емоційних взаємин особистості в цьому віці з окремими суб'єктами, котрі її оточують, що має емоційну, пізнавальну й поведінкову складові. Воно дозволяє літнім особам коректувати смисл життя та регулювати власні емоційні стани й переживання. Смисл життя особистості розглядають як мету життя, усвідомлений і узагальнений принцип життя, життєву задачу, потребу особистості, вчинок, спрямованість життя. Науковці, розглядаючи його особливості в літньому віці, переважно наголошують на необхідності аналізу, оцінки свого життя загалом, збереження смислу життя у поточний момент.

Дослідження особливостей міжособистісного спілкування осіб похилого віку дозволило встановити, що вони загалом рідко почуваються самотніми, мають достатню кількість друзів та приятелів (однак меншу, ніж раніше). Більшість із них вважають, що оточуючим вони подобаються і що ті подобаються їм. Рівень емпатії в них занижений, в ній переважає емоційний канал. Значна кількість досліджених осіб похилого віку недостатньо задоволена власним колом спілкування, хотіла б його змінити. Вони найбільше цінують в інших людях доброту, чесність, щирість, порядність, ці ж якості вважають найкращими і в себе. Саме вони є значущими в міжособистісному спілкуванні й характеризують ставлення до інших людей. Особи цього віку менш схильні як до прямого суперництва, так і до спільного розв'язання проблем. У міжособистісному спілкуванні, зокрема при виникненні конфлікту, вони частіше або пристосовуються до ситуації, або уникають її вирішення, або йдуть на певні поступки один одному. Літні люди мають середній рівень осмисленості життя, недостатньо впевнені у власній здатності керувати ним, контролювати окремі події, але розуміють і його залежність від різноманітних сторонніх чинників. Вони порівняно задоволені своїм минулим і теперішнім, не будують безвідповідальних планів на майбутнє. Порівняння особливостей міжособистісного спілкування осіб похилого віку з різними рівнями осмисленості життя дозволяють робити висновки про те, що в цьому віці краща здатність до такого спілкування розвивається в результаті осмислення людиною свого життя.

Список використаних джерел

1. Бех І.Д. Особистість у просторі духовного розвитку / І.Д. Бех. – К. : Академвидав, 2012. – 256 с.
2. Емалетдинов Б.М. Возрастная динамика смысла жизни человека / Б.М. Емалетдинов // Вестник Башкирского университета. – 2007. – Т. 12. – № 3. – С. 215–219.
3. Коваленко О.Г. Модель міжособистісного спілкування осіб похилого віку / О.Г. Коваленко // Проблеми сучасної психології : збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного

університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України; [за ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої]. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. – Вип. 28. – С. 191–202.

4. Коваленко О.Г. Психологічні особливості пошуку смислу життя у пізній дорослості / О.Г. Коваленко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки: Зб. наукових праць. – Херсон: Видавничий дія «Гельветика», 2014. – Вип. 1. – Т. 1. – С. 186-191.

5. Краснова О.В. Идентичность в позднем возрасте: нарративный подход / О.В. Краснова // Современная социальная психология: теоретические подходы и прикладные исследования. – 2012. – № 4. – С. 46–53.

6. Смульсон М.Л. Готовність до саморозвитку як психологічна умова успішності особистості / М.Л. Смульсон // Успішність особистості: потенціал та обмеження: тези доповідей Міжнар. наук.-практич. конференції (К., 18.03.2010 р.) / за ред.: М.Л. Смульсон, Л.М. Зінченко. – К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2010. – С. 228–230.

7. Чудновский В.Э. Становление личности и проблема смысла жизни: избранные труды / В.Э. Чудновский. – М. : Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2006. – 768 с.

Е.Г. Коваленко

ОСОБЕННОСТИ МЕЖЛИЧНОСТНОГО ОБЩЕНИЯ ПОЖИЛЫХ ЛЮДЕЙ И ОСМЫСЛЕННОСТЬ ЖИЗНИ

В статье рассматриваются особенности межличностного общения пожилых людей, в том числе сравнение таких особенностей у пожилых лиц с различными уровнями осмысленности жизни. Межличностное общение пожилых людей определяется как процесс формирования эмоциональных отношений личности этого возраста с отдельными субъектами, которые ее окружают. Оно позволяет пожилым лицам корректировать смысл жизни и регулировать собственные эмоциональные состояния и переживания. Выявлены особенности межличностного общения и осмысленности жизни в этом возрасте. Подтверждена связь между особенностями межличностного общения пожилого человека и осмыслением ним своей жизни.

Ключевые слова: *пожилые люди, межличностное общение, смысл жизни, эмпатия, чувство одиночества, стили общения.*

O. Kovalenko

SPECIAL CHARACTERISTICS OF ELDERLY PEOPLE INTERPERSONAL COMMUNICATION AND MEANINGFULNESS OF LIFE

The article deals with special characteristics of elderly people interpersonal communication, including comparison of such features of elderly people with different levels of meaningfulness of life. The elderly people interpersonal communication is a process of emotional relationship formation of the individual in this age with particular subjects that surround him or her. It has emotional, cognitive and behavioral components. It allows the elderly people to correct sense of life and regulate their emotional states and experiences. The meaning of a person's life is considered as the purpose of life, conscious and generalized principle of life, a vital task, the need for identity, work, life orientation.

It was found that older people feel lonely rarely and have enough friends and buddies. Most of them believe that others like them and this affection is mutual. The level of their empathy is reduced, the emotional channel dominates. A significant number of surveyed older people are not satisfied with their own circle of communication and they would like to change it. Most of all in other people they value kindness, honesty, sincerity, and the same characteristics they consider as the best in their own character. Persons of this age are less disposed to direct competition as well as to join resolution of problems. In interpersonal communication they often either adapt to the situation or avoid to resolve it, or make concessions to each other. Older people have an average level of meaningfulness of life, are not sure in their ability to manage it, monitor separate events, but they understand its dependence on various extraneous factors. They are relatively satisfied with their past and present, do not build irresponsible plans for the future. Comparison of features of elderly people interpersonal communication with different levels of meaningfulness of life allows us to conclude that at this age the best ability to communicate develops as a result of understanding by them their own lives.

Keywords: *elderly people, interpersonal communication, the meaning of life, empathy, sense of isolation, communication styles.*

Надійшла до редакції 7.06.2015 р.